

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 189-203, December 2012

ŞABAN EFENDİ'NİN ŞİFÂ'İYYE RİSALESİNDE İNCİ ÜZERİNE AÇIKLAMALAR

SHABAN EFFENDİ'S SHİFAİYYE EXPLANATIONS OF PEARL

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

*Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk
Edebiyatı ABD*

Abstract

A Persian word *pâdzehr* has two meanings in old medicine first of which is that saves the spirit and body from the poison, the other meaning is that describes remedies that are based on stones. In today's rational medicine, its definition to the antidote and comprehension and its old definition antidote understanding, in terms of framework, there are differences. The word of *pâdzehr*, coming from Persian word of *pâd* and *zehr*, has occurred by adding the annex of *pâd* to the word of *zehr* that means fixing the damage and healing the menace. In old medicine, the things that save bodies and worry and grief disorders were called as *pâdzehr*. About this topic, in the work of *Şifâ'îyye* penned by Shifai Shaban Efendi, the stones featuring antidote were described. In the first part of this work, metallic antidotes; in the second part, bestial antidotes and in the third part of this work, other stones relating to antidotes are described. And in the section of epilogue, many useful stones having strange features are described. This small volume work composed of a foreword, three parts and epilogue, Shifai Shaban Efendi who is a palace doctor wrote by analyzing many medicine books during the time of Sultan Mustapha the Second upon the encourage of Silahdâr İbrâhîm Agha. Two words in this work, namely pearls and mother of pearl are also described at length and in detail. In this article was examined the informations in this part of the work.

Key Words: Antidote, stone, Şifâ'îyye, Shifai(Healing) Shaban Efendi.

Öz

Zehir karşıtı deva anlamına gelen panzehir, eski tıpta ruh ve bedeni zehirlerden koruyan ve taşlara dayalı ilaç ve devaları anlatan bir kelime olarak geçmektedir. Eski tıpta, bedeni koruyan, dert ve kederlerin bozukluklarını düzelten ilaç ve devalara *pâdzehr* denilmiştir. Sultan II. Mustafa zamanında bir saray hekimi olan Şifâ'î Şaban Efendi'nin yazdığı *Şifâ'iyeye* risalesi de bu konuda hazırlanmış bir eser olup, panzehir özelliği bulunan taşları ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Üç bölüm ve bir sonuç kısmından oluşan bu eserin birinci bölümünde madenî panzehirler, ikinci bölümünde hayvânî panzehirler, üçüncü bölümünde ise panzehir kapsamına giren diğer taşlar anlatılmıştır. Sonuç bölümünde ise şaşırtıcı birçok özelliğe sahip olan bazı taşlar anlatılmıştır. Küçük hacimli olan bu eser, Şifâ'î Şaban Efendi tarafından Silahdâr İbrâhîm Ağa'nın teşviki üzerine, önde gelen ve muteberâtan sayılan birçok tıp kitabı araştırılarak yazılmış ve bu eserlerin isim ve künyeleri eserin önsözünde tek tek belirtilmiştir. Bu risalede ayrıntılı olarak açıklanmış unsurlardan birisi de sadef ve onun içindeki incidir. Edebiyatta en çok ele alınan mecazlardan olan bu iki kelime, bu eserde uzun uzadıya ve ayrıntılara girilerek anlatılmıştır. Bu makalede eserin bu bölümü incelenip tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Panzehir, Şifâ'iyeye, Şifâ'î Şaban Efendi, sadef, inci.

Giriş

Bir zehrin etkisini gideren madde olan panzehir, eskiden günümüzdeki tanımına göre farklı biçimde tanımlanmıştır. Zehiri yok edici olma özelliği bakımından eski ile yeni tanım arasında büyük bir fark bulunmasa da eski tanımda taş unsurunun da bulunması eski panzehir konusunun ayrıntılı biçimde incelenmesini gerektirmektedir. Günümüz rasyonel tıbbına göre panzehir: “Bir hastalığı, daha yaygın tehlikeyi önleyen vasıta, çare; bir zehiri nötralleştiren, daha yaygın tesirini gideren madde” (tipterimlerisozlugu); “Zehrin etkisini ortadan kaldırabilme özelliği olan madde, antidot” (Güncel Türkçe Sözlük) şeklinde tanımlanmıştır. Panzehir, oral zehirlenmelerde emilimi azaltmak için kullanılan bölgesel panzehirler ve kan dolaşımına karışan zehire karşı kullanılan sistematik panzehirler olarak iki grupta incelenmektedir. Bölgesel panzehirlerin en yaygını aktif kömürdür. Sülfürik asit, nitrik asit, tuz ruhu vb. maddelerle olan zehirlenmelerde magnezyum sütü gibi antiasitler, alkali zehirlenmelerde ise sirke, sirkeli su, askorbik asit gibi maddeler kullanılmaktadır. Aspirin ve asetaminofen gibi ilaçlarla olan zehirlenmelerde kolestimamin; civa ve gümüş gibi ağır metal zehirlenmelerinde yumurta akı, süt, yoğurt gibi proteince zengin maddeler panzehir olarak kullanılmaktadır. Gümüş nitrata karşı sodyum klorür, iyota karşı nişasta, demire karşı da sodyum karbonat, süt, yoğurt ve nişasta diğer bölgesel panzehirlerdendir. Sistemik panzehirler ise, kan dolaşımına geçen zehirlere karşı kullanılıp, kimyasal, fizyolojik ve farmakolojik panzehirler olarak üç gruba ayrılmaktadır. Kimyasal olanları, zehiri etkisiz hale getiren şelasyon yapıcı maddelerdir. Fizyolojik panzehirler, zehirin etkisiyle organın bozulan faaliyetini düzelten maddelerdir. Farmakolojik panzehirler ise daha karışık etkili maddeler olup daha çabuk etki göstermektedirler (tr.wikipedia). Eski tıpta ise panzehir şu şekilde tanımlanmıştır: “Pâdzehr, tabipler arasında iki manâya gelir. Birincisi, ruh ve bedeni zehirlerden koruyan; ikincisi ise, taşlara dayalı olan devâlardır. Bu kelime, Farsça zehr kelimesine ‘zararı ve fesâdı gideren’ anlamındaki pâd eki getirilerek yapılmış ve böylece ruh ve bedeni koruyup zehirlerin zararını yok eden, dertlerin bozucu etkilerini gideren şeylere pâdzehr denilmiştir.” (*Şifâ'iyeye*, vrk. 115a). Bir saray hekimi olan Şifâ'î Şaban Efendi tarafından 1699 yılında yazılan *Şifâ'iyeye* adlı eserde panzehir konusu ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.

Şifâ'î Şaban Efendi, Ankara/Ayaş'ta doğmuş ve genç yaşta İstanbul'a giderek önce Minkarizâde Abdullah Efendi'nin hizmetine girmiştir. 1683'te mülâzim olup kırk akçe ile bu medreseden ayrılmış ve üstün kabiliyeti sayesinde bekleme süresi dolmadan 1687'de Şeyhülislâm Debbâğzâde Mehmed Efendi'den ibtidâ-i hâric derecesi alıp Galatasaray medresesine girmiş, 1692'de Şeyhülislâm Hüseyin Efendi, 1697'de Etmekçiöğlü, 1701'de Koca Mustafa Paşa ve 1702'de Sahn-ı Semândan birine ve bir yıl sonra da Sinan Paşa medresesine müderris olarak atanmıştır. Sultan II. Mustafa zamanında dikkatleri üzerine çekmiş ve Darüssaâde ağası Yusuf Ağa'ya bağlanarak saray hekimlerinden olmuştur. Tatlı dilli, güler yüzlü, iyi huylu ve tedaviden önce hastalarının kalbine tatlı sözlerle kuvvet veren bir hekim olarak tanınmıştır. 1704'de Diyarbakır kadısı iken görevinden ayrılmış ve kısa bir süre sonra Ankara'da vefat etmiştir. İyi bir şair olup ustaca yazılmış gazelleri vardır. Eserleri, doğum-çocuk hastalıklarıyla ilgili olan *Tedbîrü'l-mevlûd* ve panzehir çeşitleri hakkında bilgi veren *Şifâ'îyye*'dir. Ayrıca, *Kıyasü'l-enbiyâ* ve *Kalâ'idü'l-ıkbân* adlı tercüme eserleri de vardır (Salim, 1721:14a; İpekten vd. 1988:487; Bursalı Tahir, 1324:3/220; Ünver, 1953:7/77-84). Salim Tezkiresi'nde hakkında verilen bilgiler transkripsiyonlu olarak aşağıda verilmektedir:¹

¹ **Şifâ'î.** *Ol hâzık-ı fenn-i tıbb-ı bî-akrânun nâm-ı nâmîleri Şa'bândır. Beyne'l-enâm Tabîb Şa'bân Efendi diyü şöhet-i tâmmı var idi. Ehl-i dil ve hoş-şoşbet bir zât-ı pür-ma'rifet olup zât-ı 'acübü't-terkibi ile bir kerre hem-ihtilâf olan kimesne her ne rütbe âhen-dil olsa yine ol üstada mânend-i ân bi'l-hâşşa mıknâfis-mânend meyl ü mahabbetine cezb eyleyüp dem-i sârî gibi 'urûk u mafâşiline cereyân ve mizâc-gîr olan kelimât-ı 'azbu'l-beyânı ile kendüye firifte vü hayrân iderdî. Be-gâyet nabz-şinâs-ı hüsnu'l-istinâs leyyinü'l-cânib-i muvâfık-meşârib hoş-lehce-i pür-behce iksir-i te'sîr-i nâzûk-ta'bir 'azbu's-şoşbet-i pür-ma'rifet bir merd-i celîl-i pâk-ıynet olup ba'zî e'tibbâ-yı hod-fürüş gibi pür-inkıbâz ve türüş-rû ve zamâneniñ ba'zî tabîbî gibi kec-nigâh-ı çîn-i cebîn ve bed-hû degil idi. Handân u şen ve mâhir-i fen oldığından gayri dest-i iktidârı yalnız teşhîş-i nabza munhaşır olmayup belki sâ'ir ma'ârifde dañi pür-hüner ü şöşbet ve mukâvelesi bi'l-küllüyye kârûre vü hubûba dâ'ir olmayup belki gayri ma'lûmâtıdan da bâ-haber idi. Gördüğü hastanıñ marazın istişhâb itmekle sâ'ir marazlar gibi esîr-i firâş olan hastaları bir kat dañi tekdîr itmeyüp emrin teysîr ü teshîl itmekle tesliye-i cemîl belki qable'l-mu'alece hoş-âyende kelimâtile dil-hastegâna bir kuvvetcik taşşîl iderdî. Halûk u laţîf bir merd-i kâmil-i hoş-şoşbet ve bir âşnâ-yı bahâristân-ı hadîka-i pür-ma'rifet oldığından ricâl-i devlet kendüye 'azîm mahabbet eyleyüp kendi kendiniñ ciyâdet-i ihtilâfı Min-kârizâde-i mañdûm ve'l-aqder 'Abdullah Efendi bâb-ı sa'âdetlerine bâdî-i irtibât olup ol mañdûm-ı sa'âdet-mersûmunû Anadolu kâzî-'askerliginden tezkirecilik teşrîfından toqsanbeş târîhinde mülâzim ve kırk akçe medresesinden ma'zûl ve bâb-ı duhûl-i tarîk-i 'aliyye olan bir hâric medrese-i celîlesine muntazır-ı vuşûl olup henüz infişâli hasbe'l-'âde tamâm ve müsâ'id-i resîden-i merâm olmadın zât-ı pür-hüneri ma'ârif-güster olmak hasebiyle biñ toqsantokuz târîhinde Şeyhü'l-İslâm ve müftî'l-enâm meşâyih-i İslâmiyyenin bülendi Ebü'l-fuqarâ merhûm u mağfûr Debbâğzâde Muhammed Efendi hazretlerinden ibtidâ-i hâric elli ile sâdise-i Sarây-ı Gâlaşa Medresesine dâhil olup yüzüç Ramazânında dâhil ile Şeyhü'l-İslâm Hüseyin Efendi medresesine nâ'îl olup ve yüzdört Rebî'inde yerinde hareket-i dâhil-i i'tibâr, Rebî'in yüz toquzunda Şeyhü'l-İslâm Es-Seyyid Feyzullah Efendiden hûşe-çîn-i süfre-i ihsânları olup müşîla-i şahn ile Etmekçiöğlü medresesine hareket ile handân ve yüzonüç Cumâd-ı ûlâsında yine anlardan Koca Mustafa Paşa medresesiyle hareket-i mişliyye eyleyüp biñyüzondört Muharreminde yine anlardan şahn-ı semândan biriyle şadân ve biñyüzonbeş Rebî'ü'l-âhîrinde ibtidâı altmışlı ile Sinân Paşaya geldiklerinden sonra sene-i mezbûre Cumâde'l-âhîresinde Diyarbekr kâdîsı olup şehr-i Âmide şedd-i rağl u 'azîmet ve bir sene zabtdan sonra ma'zûl olup gelürken eşnâ-yı tarîkde Ankarada mizâcî munharif olup Eflâtûn kadar*

Şifâ'î Şaban Efendi'nin H.1111/M.1699'da yazdığı, bir mukaddime, üç fasıl ve bir hâtimededen oluşan Şifâ'îyye risalesi², panzehir çeşitlerini anlatan bir eserdir. Eserin girişinde şöyle denilmiştir: “Allah'ın, insanoğluna verdiği nimetlerinden birisi de taş türleri olup her birinde sayısız faydalar vardır. Altın ve gümüş ziynet eşyası olduğu gibi, insan mizaçlarına uygun daha birçok özelliğe sahiptir. Yakut, la'l, elmas, zümrüt, mercan gibi taşlar da zehiri giderip hastalıkları önleyicidir. Hâsılı, taşlardan kireç taşına varıncaya kadar her birisinde insana faydalar vardır. Bu faydalı risâle 1111 senesinde Sultân Mustafa Han'ın bereketli zamanında, düşmanlarından zararlar gören Şifâ'î'nin, o sultana sığınması ve Silahdâr İbrâhîm Ağa ile tanışması esnasında panzehir bahsinin geçmesi üzerine, çeşitli muteber kitaplar araştırılarak hazırlanmıştır. Bu risâle bir mukaddime, üç fasıl ve bir hâtimededen oluşmaktadır. Mukaddime, panzehirin tanımı ve türleri üzerine, birinci bölüm madenî panzehirler, ikinci bölüm hayvânî panzehirler, üçüncü bölüm panzehire bağlı çeşitli taşlar ve hâtime de yağmur ve kar taşı gibi, bazı garip özellikleri anlatılan taşlar üzerinedir.”

H.1111/M.1699'da Sultan II. Mustafa zamanında kaleme alınan bu küçük eserde belirtildiğine göre Şifâ'î Şa'bân Efendi, kendisini kışkırtanlardan padişahın yüksek gölgesine sığındığında tanıştığı Silahdâr İbrâhîm Ağa kendisine madenî panzehirden yapılmış yeşil renkli bir yüzük gösterip bu konuda işittiği şeylerden bahsetmiş, Şa'bân Efendi de gayrete gelerek hafızasındaki kitapları araştırmış ve hayvânî ve madenî yönden faydaları bulunan bazı taşları da ekleyerek panzehirin hakîkisiyle sahtesinin iyi bilinmesi için bu değerli risâleyi kaleme almıştır. Şaban Efendi, eserini okuyan seçkin zevâttan “esere insâf gözüyle bakmalarını ve yanlış gördükleri yerlerde asıl kaynağa gitmelerini” rica etmektedir. Şa'bân Efendi'nin yaralandığı kaynaklar şunlardır: *Kânûn-ı İbni Sînâ* ve bu esere bağlı: *Şerh-i Allâme Şîrâzî*, *Şerh-i İmâm Fahr-ı Râzî*, *Şerh-i Necmüddîn Ahmed-i Nahcivânî*. Diğer muteber eserlerden: *Kâmilü's-sînâ'a-i Melikî*, *Zahîre-i Seyyid İsmâ'îl-i Cürcânî*, *Hâvî-i İbni Zekeriyâyî Râzî*, *Tasrîf-i Halef bin Abbâs-ı Zehrâvî*, *Telvîh-i Hucendî*, *Tasrîh-i Lutfullah-ı Tebrîzî*, *Muhtâr-ı İbni Hübel*, *Muhtârât-ı Bedî'î*, *Mulahhas-ı Elhâc Celâlüddîn-i Tebrîzî*, *Mir'âtü's-sıhha li-Gıyâsüddîn-i Isfahânî*, *Minhâcü'l-beyân*, *Mir'âtü's-şifâ*, *Hayâtü'l-hayevân li'l-İmâm ed-Dimyerî*, *İrşâd-ı İbni Cüme'î*, *Câmi'-i Müfredât li-İbni'l-Baytâr*, *Mâ-lâ Yesa'*, *Şifâ-i Hacı Paşa*, *Bostânü'l-etibbâ*, *Tezkire-i Şeyh Davud*, *Şurûh-ı Mesâ'il-i İbni Huneyn*, *Şurûh-ı Mûciz-i Kânûn*, *Cevâhîrnâme-i Nizâmî*, *Cevâhîrnâme-i Mansûrî*, *Cevâhîrnâme-i İshak-ı Kindî*, *Ezhâru'l-efkâr-ı Tîfâşî* ve ulaştığı diğer kitap ve risâleler.

Şifâ'îyye risâlesinin mukaddimesinde şöyle denilir: “Pâdzehr iki manaya gelip; birisi ruh ve bedeni koruyan ve zehirlerin zararlarını defeden ilaçlardır ki bütün pâdzehrlere ve tiryâk türlerini kapsar. İkincisi, tabipler arasında haceriyyet ile nitelenen ilaçlardır ki madenî ve hayvânî olarak iki çeşittir. Pâdzehr kelimesi Farsça olup pād ile zehr lafızlarından oluşmuştur. Pād, zararı defedip fesadı düzelten nesneye denir. Bu sebeple ruh ve bedeni koruyup zehirlerin zararlarını defeden, dert ve kederlerin kötü etkilerini düzelten şeylere pâdzehr denilmiştir. Bazılarının madenî pâdzehr madenî zehirlere, hayvânî pâdzehr hayvânî zehirlere, nebâtî pâdzehr de nebâtî zehirlere faydalıdır demeleri kabul edilemez; çünkü, madenî ve hayvânîden her birisi bütün zehirlere fayda etmez. Ancak, hayvânî, madenîden her yönden üstün olup, hayvânî türlerinden de Türkçe dağ keçisi denilen geyik sınıfının çoğunda bulunan pâdzehr Arap, Acem, Efrenc ve Deylem tabipleri katında makbuldür. Özellikle, hafif, sarı veya hâkî

ıbtida pür-revâc iken derd-i derûnına bir 'ilâc bulmayup irtihâl ve sene biñyüzonaltı sâlinde intikâl eyledi. Mevlânâ-yı mezbûr fenninde mâhir mahfûzâtı vâfir yârân u şoħbete esîr bir pîr-i rûşen-zâmîr idi. 'İlm-i ıbtida Şifâ'îyye nâm bir te'lîfî ve Tedbîr-i Mevlûd nâm risâlesi ve Kııaş-ı Enbiyâ tercemesi ve bunun emşâli niçe eşeri oldığından mâ-'adâ Şifâ'î mahlaşı ile eş'ârı ve haylî şî'r-i âb-dârı var idi. (Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, Nr. 979, varak.140a-b.)

² Şifâ'îyye, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 43 Ze 412/3, yk.113-147.

renkli, gizli noktalarla dolu, zeytin şekilli, her birinin içinde üzerine kat kat sarılmış çöp parçaları bulunan, zehirleri ve hastalıkları giderici ve illetleri önleyici olup hiçbir cevher de onlardan üstün değildir.

Eserde, madenî panzehirlerin anlatıldığı birinci bölümde, madenî panzehirin sarı, yeşil, boz, noktalı ve beyâz olmak üzere beş sınıf olduğu, noktalsının çoğunda muhtelif renklerde noktaların bulunduğu, tek bir renkte olmasının nadir görüldüğü, iyisinin Çin'den gelen, hacmi küçük, sarı renkli ve üzerinde yeşil çizgiler bulunan veya yeşil renklisi olduğu belirtilmiştir. Kirmanlıların muhât-ı şeytân dedikleri kökü pancara benzeyen panzehirin ateşe bırakıldığında kararıp yanmadığı, bazılarının göre aselî denilen sarısının hepsinden güçlü olduğu söylenmiştir. Panzehire benzeyen, ama bir özelliği olmayan kubûrî ve mermeri adlı iki taş gibi, bazı yapma şeylerin halis panzehirle karıştırılabildiği, halis panzehirin yumuşak, ılık, hayvânî ve nebâtî zehirlere faydalı olan ve zehirli böceklerin ısırıp sokmalarından oluşan afetleri defeden nefis bir taş olduğu, 12 arpa miktarı dövülüp sulandığında zehiri ter ve sızıntı ile çıkararak ölümden kurtardığı, panzehir taşını boynuna bağlayan veya yüzük yapıp parmağına takan kişinin zehirli canavarlardan emin olacağı da haber verilmiştir.

Hayvânî panzehirlerin anlatıldığı ikinci bölümde, insana faydalı olan panzehirin bir türünün de, dağ keçisi denilip tabipler arasında hacerü't-teys, hacer-i şâtî, hacer-i bakarî, gâv-ı kûhî, pâdzehr-i gâvî ve pâdzehr-i mârî gibi adlarla anılan geyiğin karnında bulunduğu belirtilip açıklamalar yapılmış ve sonuç olarak, zehirleri defedip ruh ve bedeni koruyan hayvânî panzehirin iki sınıf olduğu, bunların da dağ keçisi (üyel) ve yılanda bulunduğu bildirilmiştir.

Diğer hayvânî panzehirlerin anlatıldığı üçüncü bölümde ise, bilinen panzehirlerden başka, denizde ve karada daha birçok hayvanda faydalı taşlar bulunduğu belirtilerek bunların en çok bilinenlerinin de: *mürvârîd*, *hacer-i gâvîş*, *hacerü'n-nemir*, *hacerü'l-humâr*, *hacerü'd-dîk*, *hacerü'l-huttâf*, *hacerü'l-hût*, *hacerü's-seretân*, *hacerü'l-erneb*, *hacerü'l-isfenc* olduğu bildirilmiştir.

Hâtîme bölümünde madenî ve hayvânî olup bazı özellikleri gözden kaçan taşlar anlatılmış olup bunlar da sırayla: *hacer-i kubûrî*, *hacer-i mermeri*, *hacer-i nîlûfer*, *hacer-i müte'âl*, *hacerü'l-halk*, *hacerü'l-ikâb*, *hacerü'l-besr*, *hacerü'l-kamer*, *hacerü's-sufr*, *hacerü'n-nevm*, *hacerü'l-yakaza*, *hacerü'l-kuhl*, *hacer-i tûtîyâ*, *hacer-i talk*, *hacerü'n-nâr*, *hacerü'z-zeyt*, *hacerü'l-mıknâtîs*, *hacerü'l-berd*, *hacer-i berf ü bârân u tûfândır*.

İnci (mürvârîd) üzerine yapılan açıklamalar

Risalenin üçüncü bölümünde, bilinen panzehir türlerinden başka, denizde ve karada daha birçok hayvanda faydalı taşlar bulunduğu belirtilerek açıklamalar yapılmış ve bunların da en başta geleninin sadef ve onun içindeki inci, yani mürvârîd olduğu belirtilmiştir. Bu taşta ait açıklamalar çok önemli olup inci ile ilgili belki de en toplu bilgiler burada verilmektedir. Eserin bu bölümünü “İnci Risâlesi” olarak ayrı biçimde değerlendirmek de mümkündür. Bu sebeple bu bölümü ayrıca ele alıp açıklamayı faydalı buluyoruz. Risalede inci (mürvârîd) üzerine ele alınan konu ve açıklamaları şöyle özetlemek mümkündür: “inci ile ilgili üç dilde geçen kelime ve kavramlarla bunlara ait etimolojik açıklamalar, incinin türleri, renk, şekil, oran ve ebadı, sedef adlı hayvan ve incinin onun içinde oluşma biçimi, incinin bulunduğu yerler ve çıkarılma vakitleri, çıkarıldıktan sonra taksim ve tefrik şekli, kıymet ve değeri, korunma ve saklanma biçimleri, incinin mükemmel veya ayıplı olup olmaması, tıbbî yönden incinin faydaları, incinin deva ve ilaç olarak kullanıldığı yerler.”

Eserde yer alan inci ile kısım aşağıdaki şekilde sadeleştirilerek verilebilir:

Mürvârid:

Farsça olup Arapçası dür ve lü'lü, Türkçesi incidir. Cevher ustaları cevher derler; zira cevher sözü rastgele söylense inci kastedilir. Nitekim reyhanlar arasında verd denildiğinde gül kastedildiği gibi, cevher de nefis madenî taşlar arasında inciye mahsus olmuştur. Bazı ıstıhlalarda incinin büyüğüne dür ve küçüğüne şezre ve mercân denilip, delinmişine şezir ve cümân denilmiştir ki tekileri şezre ve cümânedir. Bazıları, küçük olsun büyük olsun delinmişine lü'lü' ve delinmemişine harîde demiştir. Amma incinin renk, şekil, oran ve miktarı itibariyle birçok sınıfları belli olduğundan her biri uygun bir isimle nitelenmiştir. Öncelikle renk cihetiyle beyaz, saf, şeffaf ve taze olanına dürr-i şâh-vâr, dürr-i hôşâb, necmî ve uyûnî denilir ve isimlendirme yönleri de açıktır. Bununla beraber yuvarlak, büyük, ayıplardan uzak ve ağırlığı üç miskâle (yaklaşık 14 gr.) ulaşırsa ona dürr-i yetîm denilir; eşsiz ve benzersiz olduğundan bütün çeşitlerinden daha iyi olduğu için yetîm denilmiştir. Nitekim âlemin övüncü, Âdemoğlunun seçilmiş, peygamberlerin sultanı, nübüvvette eşsiz ve benzersiz olduğundan yetîm vasfı onun lakaplarından olmuştur. Bazı inci ustalarına göre övülmüş vasıflara sahip değerli incinin dürrütü'l-yetîme ile adlandırıldığı rivayeti de ileride yazılacaktır. Hâsılı, inci bir hayvânî taş cevherdir ki Allah'ın kudreti ile deniz mahlûkâtından sadef adlı hayvanın karnında, sağlam rivayetlere göre nisan damlalarından oluşur. Kuş kanadına benzer iki sedefini dilediği zaman açıp dilediği zaman kapayan ve dilediği yerde suda ve üzerinde takla atan o garip şekilli hayvanın eti, gümüş göğüslü dilberlerin kalbi gibi sert ve ağız da terkedilmiş âşıkların gönlü gibi dardır. Etinde ince bir yaşlık olup, onu pişirip yiyen dalgıçlar yiyiminin kuş kursağı gibi olduğunu söylerler. Bazısının dişleri ve bazısının da çok sert hortumu olup onunla diğer sedefi deldiği söylenmiştir. Başı iki sedeften birine bitişiktir. Bazıları işitme ve görme özelliğinden mahrumdur. Sedefinin dışında saçak olup denizin dibinde yerleştiğinde o saçaklar ağaç kökü gibi zemine bitiştiğinden dalgıçlar onu çıkarmak istediklerinde orak gibi bir âletle o saçığı altından kesip sedefi koparırlarmış; bu hususta ve sedeflerin kendi maddesinin oluşumunda çok şey söylenmiştir. O hayvanın cüssesi muhtelif olup kimi büyük ve kimi küçük olur. İnci genellikle orta büyüklükte olanlarında bulunup büyükleri boş olur ve içlerinde çeşitli yerler oluşur. Tek bir yere mahsus olmayıp bir sedefte bazen birçok inci bulunurken bazısında sadece bir tane çıkar. Iraklı meşhur tabiplerden Yakub bin İshak Kindî-i Basrî o hayvanın ağız ve kulağına yakın yerde oluşan inciler iyi olur ve bu da büyük bulunan boğazında oluşur ki tabaka tabaka artar demiştir. İncinin oluşum maddesinde çeşitli rivayetler olup büyüklerin görüşlerine göre, her kış mevsiminin sonunda şiddetli rüzgâr esmesinden dolayı deniz çok dalgalandığından dipte olan sedefler su üzerine gelirler ve etrafa dağılıp denizin yüzünde dalgaların şiddetli olmadığı yerlerde köpük gibi bölük bölük yerleşirler ve bahâr yağmurlarının damlalarından almak için ağızlarını açarlar. Cenâb-ı Bârî'nin emri ile her birisi havsalasının alabileceği kadarını alıp nisan suyu nutfe gibi içlerinde yerleştiğinde denizin dibine dalarlar ve bir iki günden sonra yine denizin yüzüne çıkarak hava ve yağmur alırlar. Birkaç gün sabah akşam iniş ve çıkış esnasında o aldıkları madde içlerinde düğümlenip donduğundan, artık yukarı çıkmayıp tamamen denizin dibinde kalırlar. Ezeli kudretin o hayvanın içinde dizdiği özellik sebebiyle bir müddetden sonra içlerinde büyük ve iri inciler oluşur. İncinin evvela küçük düğümlenip daha sonra madde artışıyla büyüdüğü söylenir. Çünkü, her damladan bir tane düğümlenip, yağmur damlalarını her yuttuğunda da birbiri üzerine kat kat sarılarak büyüklük kazandığından, incinin büyüklüğü ve küçüklüğü yağmur damlalarının artmasına bağlıdır. İncinin nisan damlalarından oluştuğu hususunda Hz.Peygamber'den de hadis ve haber gelmişse de hadis kitaplarındaki kayıtlılık derecesi belirlenemedi. Bazıları demişlerdir ki, kışın sonlarında kuzey rüzgarı denizi harekete getirdiğinde deniz suyundan çok küçük damlalar sudan ayrılıp rüzgarla beraber yukarı çıkarlar; sedefler ağızları açık hâlde yağmuru beklerken o küçük damlalar içlerine ulaşıncaya hareket ederler ve bir süre sonra içlerinde çeşitli çeşit inci meydana gelir. Gerçek şeklini Allah bilir. Dalgıçların dalma ve sedef çıkarma müddetleri nisan ayının başından güneşin terazi burcunun onbeşinci derecesine eriştiği eylül ayının sonlarına

kadardır. Bazıları, kış günlerinde ancak iki ay dalma ve çıkarma yapılmaz; yoksa kalan zamanlarda engel olmayıp herhangi bir ayda istenilirse çıkarılır diyerek süreyi uzatmışlardır. Nasîr-i Tûsî Tansûknâmesinde, bir senede ancak iki ay çıkarılabilir; denizin suyu çekilince dalgıçlar için tehlikeli olan canavarlar derin yerlere giderler ve dalma yerleri zararlı hayvanlardan boşalır; ama hava düzeline geri gelirler ve dalış yerleri tekrar korkulu olur demiştir. Aristo, inci sedefin içinde kıvamını bulup mükemmelliğe erdiğinde geciktirilip çıkarılmazsa kemale eriştikten sonra dallarında bırakılan meyvelerin bozulup buruşması gibi, incinin de tazeliğinin gidip yayılarak renginin değişeceğini söylemiştir. Bu rivâyet, incilerin oluşum müddetinin gereğine işaret eder; lâkin denizin dibinde yerleşen hayvanın içinde oluşan şeylerin noksanlık ve tamlik vaktini gaybı bilen Allah'tan başkası bilemez; ancak, bu işle uğraşp tecrübe kazanmış olanlar müstesna. Onun ilmi Allah katındadır. İnci çıkarılan yerlerden beş yerde bulunan inciler övülmüştür: birisi Serendîb denizidir ki orada hâsıl olan inci iri, yuvarlak ve mükemmel olup o yerin boylamı Hâlidât adalarından³ 170 ve enlemi altı derecedir. Ondan sonra efdal olanı Kîş denizinde bulunandır ki o yerin boylamı 104 ve enlemi 24 derecedir. Ondan sonra efdali Bahreyn ve Umman'a bağlı olanlardır ki boylamı 104 ve enlemi 26 derecedir. Ondan sonra Hâzek adasıdır ki Kîş nahiyeleri ile Bahreyn arasında Fars bölgesindedir; orada bulunan inci güzellikte Serendîb denizinde bulunanlara yakındır. Ama Hicâz, Aden ve Kulzüm denizlerinde bulunan inciler saf, şeffaf ve yuvarlak olmadıklarından o kadar muteber değillerdir. Denizden derin, dibinde siyah balçık olmayan yerlerde bulunan inci beyaz, saf ve suya tok olup, eğer denizin dibi ince olsa güneşin hararetinden dolayı inci sarımtırak veya kırmızı olur. Dalma yerinin boyutunun incesi dört ve derini kırk peymâdır ve peymâ iki zirâ' (1,36 m)dir. Onlara göre peymâ sol elin orta parmağının ucundan sağ memeye kadar olan uzunluktan 'ibrettir. Dalgıçların inci çıkardıkları yerde kullandıkları taş ve ağaçtan mamul aletler ve denizde onları helak eden hayvanlardan korunma şekilleri ve diğer hâllerine dair anlatılanlar herkesçe bilinir. İnci ustaları inciyi çıkarma ve çıkartma işleminden sonra, önce miktarı ile taksim edip şekil ve renkte seçkin olanları ayırırlarmış. Miktarını ayırmada bilinen yol, kalburdan geçirmektir ki bakırdan veya geyik derisinden delikleri birbirinden küçük muhtelif büyüklükte beş veya onbeşer adet kalburu alıp sırayla koyarlar ve delikleri hepsinden dar olanı en altına ve deliği en geniş olanı da en üstüne koyarlar ve topladıkları inciyi en büyük kalburun içine döküp sallarlar. Hepsinden geçip altına geçen ufacıklara kalbur altı ve kırıntı derler ve onlar delinme kabul etmez; rahatlatıcı macunlara ve göz ilaçlarına konulur. Ondan sonra her bir kalburda kalanlarını sırayla başka başka ipliklere dizerler; kaç bir ipliğe dizilir ve o ipliklerin kaç bir gerdanlık olur ve tartıldığında kaç bir miskal gelirse, onların arasında her biri bir isimle anılan değerlerini o sayı ve ölçülere göre takdir ederler ve en büyük kalburda kalan büyük ve değerli olanlarını da ayrı ayrı, çift çift alırlar. Onların da kıymetleri malumdur. Bazısı da zamanın müsaadesiyle yegâne ve değerli bulunmaktadır. Aslında incinin ve diğer cevherlerin kıymetleri her sırada aynı olmayıp, zaman ve zemin farklılığı ile değişir ve özellikle sultanlardan dolayı fiyatı yüksek olur. Meliklerin tabiatları da farklı olduğundan her biri inci türlerinden bir türe meyleder ve bu sebeple o türün kıymet ve pahada artması tabiidir. Geçmişteki beylerden inciyi meyledenlerin sahip oldukları değerli inciler cevâhîr-nâmeler ve bazı tarih kitaplarında zikredilmiştir. Meselâ Emevî meliklerinden Hişâm ibni Abdülmelik'in yetmiş bin altına satın aldığı yuvarlak, ışıltılı, parlak, beyaz, taze, dar delikli ve bütün ayıplardan uzak dürr-i yetîm, eşsiz bir inci olup vezni 3-6 miskal (13-27 gr.) olduğu meşhurdur. Onların çöküşünden sonra Abbâsi halifelerinin ellerine geçip Muktedir Billah devletinde zamanın cevhercisi olan İbnü'l-Cessâs yüz yirmi bin altın kıymet takdir edip,

3 Atlas Okyanusunda bulunan adalar. Eskiden uzunluk (boylam) başlangıcı olarak kabul edillirdi.

eger tek olmayıp çifti bulunsaydı her birine beşer yüz bin altın fiyat biçerdim demiştir. Abbâsi halifeleri o eşsiz cevher ile övünüp bayramlarda ve sair muhteşem vakitlerde onu taçlarına koydularını hususunda şöyle garip bir hikâyeye nakl edilmiştir: o pahalı ve eşsiz inci meşhur dalış yerlerinden Kîş ve Bahreyn yakınında Şeylâf diye tanınan eski şehir sâkinlerinden bir fakir yetimin talihinde çıkarıldığından ona mensup olup düre-i yetîme denilmiştir. Bu Rabbânî başışın zuhûrunu büyükler anlatmış olup, anlatımına vâkıf olmak isteyenler Nasîr'in *Tansûknâmesine* ve Ebü'l-berekât'ın *Nizâmiyyesine* baksınlar. İncinin korunması konusunda da özen gösterilmiş ve zararlı şeyler sebebiyle bozulduğunda değerinin azalıp faydalarının gideceği söylenmiştir. Ayrıca tabipler: “ateşin hararetinden bozulup rengi sararır; beden ve hamam hararetinden büzülür; ter, kir ve buhardan zarar görür; misk ve kâfûr gibi sıcak ve hoş kokulu şeyler zarar verir; yağlı ve nemli yerlere koymak tazeliğini giderir. Şişeye koyup ağzını sıkıca bağladıktan sonra havası mutedil yerlerde korumak gerekir. Sirke ve nişadır gibi acı ve sert şeyler inciyi yeyip çürütür; sert şeylerle bir yere konulsa ince mizaçlı olduğundan hasta olup tazeliği gider; delik delip ipliğe dizmek de inciyi bozar demişlerdir. Onun için tabiplerin çoğu: “Ferahlandırıcı şeylerde ve sürmelerde delikli inci kullanmak doğru değildir, çünkü içine hava girmesinden dolayı çabuk bozulup zarar görme ihtimali vardır; özellikle elmasla delindiği takdirde elmasın zehiri ona geçerek özelliklerini azaltır. Eşyanın özellikleri türünün şekli ile aynı olduğu takdirde delinerek o şekli bozulacağından, özelliğinin gitme ihtimali uzak değildir” demişlerdir. Eskiden, delinmiş inciyi mutlaka ayıplı sayarlarmış; onun için sonrakiler delinmiş olduğu takdirde bari deliği küçük olsun demişlerdir. Bazı cevâhîrnâmelerde yazıldığı üzere: *Yetûfu 'aleyhim vildânun muhalledûne izâ ra'eytehüm hasibtehüm lü'lü'en mensûren*⁴ ayetinde geçen *vildân* yüksek cennetin vasfı olup, incinin de delinmemiş olanının makbul olduğuna işarettir; çünkü düzgünlüğün delinmesi için saçılmış inci delinmez demişlerdir. Bazıları Allâme Zemaşerî'nin, delinmemiş inciyi benzetilen Türk gulamlarını anlatan iki beytini delil göstererek, delinmiş incinin ayıplı olduğunu söylemişlerdir. İnci ehli, dış etkenler sebebiyle bozulan incinin ıslahı konusunda çeşitli tedbirler yazmışlardır. Tabiplerin görevinden olmadığından bunlar bırakılıp, tıbbın konusu olması sebebiyle bu güzel cevherden ortaya çıkan faydaların yazılmasına geçildi. Bilinsin ki, cevherciler katında incinin beyaz, herkesçe kıymetli, parlak, taze, iri, büyük ve delinmemiş olanı makbul olduğu gibi, tabipler katında da tedaviye layık olması için bu vasıflara sahip olanı muteberdir. Kabul gören görüş üzere, incinin tabiatı mutedil olup, bazı kimseler soğuk-kuru, bazıları da soğuk-yaştır, maddesinin nisan yağmuru damlaları olması soğuk-yaş olduğuna delildir demişlerdir. Aristo'nun da bu görüşü benimsediği rivayet edilir. Kalbi açıcı devalardandır. Şeyh Re'îs (İbni Sînâ) *Edviye-i Kalbiyye* risalesinde incinin ruhları açıp yükseltmede şaşılacak bir gücü vardır demiştir. Bunun için macunlarda ve rahatlatıcı haptlarda kullanıldığı malumdur. Kalbi güçlendirmek, gam, keder, kuruntu, acı ve kederleri gidermek için tek olarak da verilir. Kullanım miktarı genellikle iki tane ve yarım dirheme kadar olup, bir dirhem içilse de faydalı olur; zira inci kalpteki ağır kanı arıtarak sevdâvî hastalıklara faydalı olmaktadır. Ayrıca, ruh ve hisleri canlandırır; şehveti artırır. Mağrib tabiplerinin ustalarından Ebü'l-Alâ ibni'z-Zehr *Edviye-i Müfredede* adlı kitabında inciyi tek olarak ağza alıp tutmak ruh ve hisleri canlandırıp kalbe ve bütün bedene kuvvet verir ve eğer dövüp sığır yağı ile içirseler içme ve sokma ile olan zehirlerin zararlarını giderir demiştir. Kan tüküren adama içirseler şifa verir; santariya yanî ishâl-i kebedî (şişkinlik veren ağır ishâl)yi giderir. Bütün kan tutan ilaçlara konulur; dişlere sürülse parlaklık kazandırır. Hacı Paşa, hatunlar dövülmüş inciyi fitil ile kullansalar rahimlerinde olan şişleri çözer demiştir. Ama *Tezkire-i Şeyh Dâvud*'da hatunlar kullansalar hamileliği engeller denildiğinden fitille kulanmamak gerekir. Eğer dövüp göze çekseler göz aydınlığına kuvvet verir ve yaradan dolayı ak düşen göz hastalığını giderir; sürekli sürme çekmek gözün sıhhatini korur ve nurunu artırır;

4 “Çevrelerinde ölümsüz gençler dolaşır. Onları gördüğünde kendilerini saçılmış inci sanırsın.” Kur'ân-ı Kerîm, İnsan sûresi 19.

zira ruh taşıyıcı, gören âzâya da kuvvet verdiği için göz tedavisinde şaşılacak bir özelliği vardır denilmiştir. Aristo'dan şöyle nakledilmiştir: bir kimse inci çözmeyi bilip, eritip saf su gibi etse, o erittiği, insan bedeninin yaşlılığında oluşan beyaz barasın giderilmesinde çok etkili olur. Ama genellikle tek dövülüp sürülse bi-iznillah barasın beyaz ve siyahını giderir denilmiştir. Aristo'nun "bir kimse inci eritmeyi bilse" tabirinden anlaşılan, inci eritmenin zor bir iş olduğunu bildirmek ve eritme yolunu kolay bir yoldan anlatmak içindir. Bu iş için, inciden kullanılmak istenen miktar alınıp ağaç kavunu ekşisinin suyu ile üzerini örtecek miktarı karıştırıp ağzını sıkıca bağlarlar ve içinde sirke olup buharı üste yükselen küçük bir sirke küpüne dökerler; daha sonra taze at dışkısı içine gömerler; 14-21 güne kadar çözülüp su gibi olur. Hakîm Tifaşî "Ben tecrübe ettim, ağaç kavunu ekşisi inciyi çözer; lâkin eriyiği ağır olur; sülfat ruhu gibi sert ve tiz sularda çözmek daha iyidir. Sinirlerin gerilmesi ve aynı yolla ortaya çıkan baş ağrısını o çözülen inci suyu bir defa buruna çekmekle giderir" demiştir. Nasîr-i Tûsî *Tansûknâme*de adı geçen marazlarda zikir edildiği üzere faydalarını yazmış ve "Aşırı baş ağrısında ve migrende gül suyu ile ezip buruna çekseler şifâ verir; çiçek çıkaranların yüzlerindeki izleri giderir; eski kâmiş ile inciyi birlikte alıp dövüp kadın sütü ile sürseler ve üç defadan sonra sıcak su ile yıkasalar o çirkin izleri tamamen giderir; göz marazlarından olan kabarma ve gözyaşının başlangıcında inciyi dövüp göze çekseler su inmesini men eder; ağrıyan dişlerin diplerine sürseler ağrısını dindirir" demiştir. Şeyh Dâvud da "İnci ferahlandırmada altına denktir; belki ondan da faydalıdır; korkma, vesvese, cinnet ve sıkıntıyı giderir; kalp hastalıklarının hepsine faydalıdır; ciğer ve böbrek zayıflığına ve idrar yangısına, ağız kokusuna, nefes darlığına, cüzama faydalıdır; sürmekle behak ve barası giderir; yaraların üzerine ekmekle dağıtıp kanını keser; göz hastalıklarından remed (göz kapağı iltihabı), silâk (kabarcık), görme zayıflığı, ak düşmesi ve sebel (göze inen perde)e sürme ile fayda verir" demiştir. Bazılarına göre inci temininde zorluk çekilse bir buçuk ölçek yün ona bedeldir.

Transkripsiyonlu Metin ⁵

MÛRVÂRÎD. Fârisîdir. 'Arabîde dür ve lü'lü'dür. Türkîsi incüdür ve ıstılâh-ı cevheriyânda cevher derler, zîrâ cevher lafzı ıtlâk üzere zikir olursa incü murâd olur; nitekim reyâhîn beyninde verd ıtlâk olunduğunda gül-i ma'rûfa maḥşûş olduğu gibi cevher daḥî 'âmme-i aḥcâr-ı ma'deniyye-i nefise miyânında incüye maḥşûş olmuştur. Ba'zı ıstılâhda incünün büyüğüne dür ve ḥurdesine şezer ve mercân ıtlâk idüp delinmiş olursa şezer ve cümân demişler ki vâhidleri şeze ve cümânedir. Ba'zısı eger şağîr ve eger kebîr delinmişine ḥâşşaten lü'lü' ve delinmedigine ḥarîde ıtlâk itmişler. Ammâ incünün elvânı ve eşkâli ve oran ve miqdârı i'tibârları ile eşnâf-ı 'adîdesi derkâr olmağın her biri elḳâb-ı mütenâsibe ile vaşf olunmuştur. Evvelâ levn ciheti ile beyâz ve şâf ve şeffâf ve pür-ṭarâvet olana dürr-i şâh-vâr ve dürr-i ḥoşâb ve necmî ve 'uyûnî derler. Vech-i tesmiyeleri zâhirdir ve ma'a-hâzâ şekli müdevver ve ḡalṭân ve miqdârı büyük olup cemî'-i 'uyûbdan müberrâ olduğundan mâ'adâ evzânda üç mişkâle bâliḡ olursa aña dürr-i yetîm derler, bî-mişl ve bî-mânend olmağla cümle eşnâfından bihter olduğu için yetîm demişler; nitekim faḥr-ı 'âlem ve güzîde-i benî-Âdem sultânü'l-enbiyâ ve burhânü'l-aşfiyâ şehensâh-ı eyvân-ı mâ-yentıku 'ani'l-hevâ ve şehriyâr-ı mülket-i kâbe kavseyni ev ednâ ḥazretleri 'aleyhi mine's-şalavâti ezkâhâ serîr-i 'izzet-maşîr nübüvvetde bî-

⁵ Şifâ'ıyye, Zeytinoğlu İH Kütüphanesi, 43 Ze 412/3, vrk.127a-131b.

mişl ve bî-mânend olmağla vaşf-ı yetîm ol vahşûr-ı kerîm ü bî-hemtânîñ el-kâb-ı şerîfe-i übbehet-pîrâlarından oldı şallallahu 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve aşhâbihi ecma'în. Ba'zı cevheriyân katlarında evşâf-ı memdûhayı câmi' olan ferîde-i girân-bahâ dürrütü'l-yetîme ile müsemmâ kılındığı rivâyeti daği inşaallahu'l-mevlâ 'an-çarîb terķîm olunur. El-hâşıl incü bir cevher-i hâcerî-i hayvânîdir. Perverdigâr-ı 'âlemiñ ta'âlâ şânuhu kudret-i bâhiresi ile maḥlûkât-ı baḥrîden şadef dedikleri hayvânîñ cevfind e eşahh-ı rivâyât üzere çatârât-ı bârân-ı nîsândan mütevellid ve mütekevvin olur. Ol hayvân-ı 'acîbü's-şekliñ iki şadef ihâta eylemiş gûyâ bâl-i murġân gibi anîñ iki kanadlarıdır; dilediği zamân açar ve dilediği zamân kapar ve dilediği maḥalde şuda ve üzerinde perende ider. Eti sîmberân-ı dilberân yüregi gibi katı ve ağzı dil-i 'âşîkân-ı mehcûrân gibi tar ve etinde ruḫûbet-i rakîka olur. Ğavvâşlar bişürüp yerler ve ta'mını kuşlar kuşsağı gibi bulduķ derler. Ba'zının dişleri ve ba'zının ğayet şalâbet üzere hortumu olur ki anîñla şadef-i âḥarı deler demişler. Başı şadfeteynden birine muttaşıldır. Ba'zılar hâşşa-i sem' ü başardan maḥrûmdur demişler. Hâric-i şadefinde rîşeşi olur ka'r-ı deryâdan qarâr itdikde ol rîşeler ağaç kökü gibi zemîne muttaşıl olmağla ğavvâşlar ihrâc murâd itdikde oraķ gibi bir âlet ile ol rîşeyi altından çat' idüp şadefi koparırlar imiş ve ol huşûşda ve aşdâfın kendi mâddesinin tekevvinlerinde vâfir güftüġü itmişler. Ve daği ol hayvânîñ cüsseleri muhtelif olup kimi büyük ve kimi küçük olur ekseriyâ incü şaġîr ü kebîr beyninde mu'tedil olanlarında bulunup büyükleri ḥâlî olur ve cevflerinde mevâzî'-ı müte'addide tekevvin ider. Mevzî'-i vâḥide maḥşûre deġildir, ğâḥ bir şadefde lü'lü'-i 'adîde bulunur ve ba'zısında hemân bir dâne çıkar demişler. Meşâḥîr-i eṭîbbâ-i 'Irâķiyyînden Ya'qûb bin İshâķ-ı Kindî-i Başrî ol hayvânîñ ağzı ve kulaķları taraflarına qarîb tevellüd eden incüler iyi olur ve büyük bulunan boġazında tekevvin itmiş bulunur ki ṭabaķa ṭabaķa mütezâyid olur demişler. Ve incünün mâdde-i tevellüdinde rivâyeti 'adîde naḫl olup kibâr-ı muḥaḫķîkîn muḥtârları üzere her-bâr âḥîr-i faşl-ı şitâda rûzgâr-ı şedîde hûbûbından nâşî deryâ ziyâde telâṭum itmekle ka'r-ı deryâda olan aşdâf şu üzerine gelürler ve eṭrâf u cevânibe perâkende olup rûy-ı deryâda emvâcî şedîd olmayan semtlerde ḥabâb-âsâ fevc fevc qarâr iderler ve çatârât-ı bârân-ı bahâr arzûsiyla ağızlarını açarlar. Fermân-ı cenâb-ı Bârî ile her biri ḥavşala-i isti'dâdları miķdârî ḥişşedâr olup mâ-i nîsân nuṭfe gibi cevflerinde qarâr itdikde ka'r-ı deryâya ṭalarlar ve bir iki günden sonra yine rûy-ı deryâya çıkup kesb-i havâ vü bârân iderler; birkaç gün şabâḥ u mesâ nüzûl u şu'ûd eşnâsında ol kesb itdikleri mâdde cevflerinde mün'aķid ve muncemid olmağla gayri şu'ûd itmeyüp bi'l-küllîyye ka'r-ı deryâda qarâr iderler. Kudret-i ezeli ol hayvânîñ cevfind e ta'biye eylediği ḥâşşa sebebi ile bir müddetden sonra cevflerinde şîġâr u kibâr dürr-i şemîn ve şâḥ-vâr ḥâşıl olup ve dirler ki incü evvel emrde küçük mün'aķid olup ba' dehu mâdde izdiyâdı ile kiber taḫşîl ider; zîrâ incünün şîġâr u kiberde miķdârî çatârât-ı bârânîñ ta'addüd ve tekerrürine mevķûfdur ki her çatreden bir ḥabbe mün'aķid olur; çatârât-ı bârânî mükerreren bel' itdikde birbiri üzerine kat kat şarılmaķ ile kiber taḫşîl ider fe-tebârekallahu aḥsene'l-ḥâlîkîn. Bu huşûşda ya'nî incü çatârât-ı bârân-ı nîsândan ḥâşıl olduġında dürr-i yetîm-i tîcânü'l-enbiyâ 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve aşhâbihi mine's-şalavâti ezkâhâ ḥazretlerinden daği ḥadîs-i şerîf ve ḥaber-i laṭîf vârid olmaķ üzeredir; lâkin ol dürr-i şemîn kütüb-i eḥâdîs-i şerîfeden kaḅı derecede maḥfûzdur zafer bulunmadı. Ba'zılar demişler ki evâḥîr-i faşl-ı şitâda bâd-ı şimâl deryâyı hareket ve ıztırâba getirdikde âb-ı deryâdan eczâ-i laṭîfe-i reşîyye ya'nî ziyâde ḥurde çatreler şudan müteferriķa olup rûzgâr ile ma'an yukarı şu'ûd iderler; şadfeler ki ġuşâde-deḥân bârâna muntazırlar iken ol eczâ-i reşîyyeden ḥavşala-i isti'dâdlarına ġöre ḥişsemend olmağla cevflerine vâşıl olup minvâl-i muḥarrer üzere hareket iderler. Ba'de'l-müddet cevflerinde

gûnâgûn incüler hâşıl olur; el-‘ilmü ‘indallahu’l-‘azîzü’l-‘alîm. Ğavvâşlarıñ ğavş ve istihrâc-ı aşdâfa iştiğâlleri müddeti mâh-ı nîsân evvelinden mâh-ı eylül âhîrine varıncadır ki âftâb-ı ‘âlem-tâb mîzân burcınıñ onbeşinci derecesine irişür demişler ve ba‘zılar fuşûl-i seneden eyyâm-ı şitâda ancak iki ay miqdârı ğavş ve istihrâc olunmaz yoksa bâkî ezmânda mûmâna‘ at yoğdur her kañğı faşlda murâd iderlerse istihrâc iderler deyü tevsî‘-i evkât eylemişler. Naşîr-i Tûsî Tensûknâme de bir senede ancak iki ay istihrâc vâkıdîr deryânıñ şuyı çekilmek ile ğavvâş helâk idici canavarlar ka‘r-ı deriñ yirlere giderler mağâş hayvânât-ı muzırradan hâlî kalur ammâ havâ hõş olduğda girü gelürler mağâşât mağûf olur dimiş. Ve dañi Aristodan nakl iderler ki incü cevfi şadefde nazc-ı tâmm bulup derece-i hüsn ü bahâya irtikâ eylediği müddetden te’hîr olunup istihrâc olunmasa zirve-i kemâle irişdikden sonra şâhsârında terk olunan meyveler müteğayyir olup buruşduğı gibi incünün tarâvet ü nazareti zâ’il olur ve lâgarî hâşıl idüp rengi dañi müteğayyir olur dimiş. Bu rivâyet müddet-i tekevün-i le’âlî-i ma’lûme olmasını iktizâ ider, lâkin ka‘r-ı deryâda müstakarr olan hayvânıñ cevfinde tekevün iden eşyânıñ noğşân ve kemâli vâkıdîni ‘Allâmu’l-guyûbdan celle celâluhu ve ğayri bir kimesne vâkıf olmak emr-i muhâldir meğer ol kâra iştiğâl idenler ba‘zı ‘alâyim delâleti ile istihrâc itmiş olalar; el-‘ilmü ‘indallahi ta‘âlâ. Ve incü istihrâc olunan mağâşât dan beş mağâlde bulunan le’âlî memdûhdur demişler; biri deryâ-yı Serendîbdir ki anda hâşıl olan incü şeh-vâr ve ğaltân olur ve ğâyet hüsn ü cemâl ve nihâyet fazl u kemâlde olur ki ol mevzi‘iñ tûli Cezâyir-i Hâlidâtdan ka‘ ya‘nî yüz yetmiş derece ve ‘arzı ya‘nî altı derecedir andan sonra efdal olan deryâ-yı Kîşde bulunandır ki ol mevzi‘iñ tûli kad ya‘nî yüzdört derece ve ‘arzı ked ya‘nî yirmidört derecedir andan sonra efdali Bahreyn ve ‘Ummân tevâbi‘inde bulunandır ki tûli kad ve ‘arzı kev ya‘nî yirmialtı derecedir ve Hâzek cezîresi ki nevâhî-i Kîş ile Bahreyn miyânında zemîn-i Fârisdedir anda bulunan incü hüsn ü bahâda deryâ-yı Serendîbde bulunanlara qarîbdir ammâ Hicâz ve ‘Aden deryâlarında ve deryâ-yı Kûlzümde bulunan incüler şâf ve şeffâf ve ğaltân olmadıkları için çendân mu‘teber degillerdir. Ve dañi şol incü ki deryâdan deriñ yirlerde buluna ve ka‘rında siyâh balçık olmaya beyâz ve şâf ve sîrâb olur eger ka‘r-ı deryâ yufka olsa âftâb-ı ‘âlem-tâbıñ harâreti te’sîrinden nâşî incü şarımtrak yâhûd sürh-fâm olur ve mağâş bu‘dının yufkası dört peymâ ve deriñi kırk peymâdır ve peymâ iki zirâ‘dan ‘ibâretdir; anlarıñ iştilâhında peymâ şol eliñ orta parmağının ucundan sağ memeye gelince uzunluğundan ‘ibâret olmak üzeredir ve ğavvâşlarıñ incü istihrâcına iştiğâlleri mağallinde hâcer ve şecerden isti‘mâl itdikleri âletleri ve deryâda anları helâk iden hayvânâtdan keyfiyyet-i şiyânetleri ve sâ’ir ahvâlleri hikâyeti mesmû‘a-i havâşş u ‘avâmdır ve ba‘de’l-istihrâc ve’l-ihrâc tâ’ife-i cevheriyân incüyü evvelâ miqdârı ile tağsîm ü tağvîm eyleyüp şeklinde ve levninde mümtâz olanları ifrâz iderler imiş. Miqdârını tefrîkde meşhûr ve müte‘âref olan kalburdan geçürdükleridir ki bakırdan yâhûd geyik derisinden delikleri birbirinden küçücek ve ‘azm u şığarda birbirinden mütefâvit beş yâhûd onbeşer ‘aded ğırbâl ahz idüp ‘ale’t-tertib vaz‘ iderler ve delikleri cümlesinden tar olanı en altına ve cümlesinden vâsi‘ü’s-şukbe olanı en üstüne vaz‘ iderler ve tağşîl itdikleri incü ne miqdâr ise a’lâda olan ğırbâlîñ içinde dokerler ve mu‘tâd üzere tağrîk iderler, cümlesinden güzerân idüp altına geçen hurdevâta tahte’l-ğırbâl ve rîze ta‘bir iderler, anlar delinmek kabûl itmez me‘âcîn-i müferrihaya ve göz ‘ilâclarına konur; ba‘dehu ‘ale’t-tertib her bir ğırbâlde şâbit olan eşnâfını başka başka ipliklere nazm iderler,

kaçı bir iplige dizilür ve ol sımıt ta'bir olunan iplikleriñ kaçı bir 'ıkd olur ve vezn olunduğda anlardan kaçı bir mişkâl gelür anlarıñ beyninde ma'rûf ve her biri bir ismle müsemmâdir bahâlarını daği ol a'dâd ve evzâna kıyâs ile taqđır iderler ve en a'lâ ğırbâlde qalup miğdârları büyük ve evşâf-ı hamîde-i mezkûre ile mevşûfe olanları daği başka başka ve çift çift ağız iderler anlarıñ daği kıymetleri ma'rûfedir. Ba'zısı daği müsâ'ade-i rûzgâr ile ferîde ve yetîme-i girân-bahâ ve şeh-vâr bulunur nitekim zıkr olundu. Ammâ fi'l-haқиқа incünün ve sâ'ir cevâhiriñ kıymetleri her 'aşr u evânda bir hâl üzere qarâr-dâde degildir rûzgâr ve diyâr ihtilâfi ile mütefavit olur; bâ-ħuşûş selâtin-i şevket-âyîn i' tibârları ile girân-bahâ olur, şabâyi'-i şerîfe-i mülûk daği muhtelif olmağla her biri envâ'-ı cevâhirden bir nev'e mâ'il olur, ol cihetden ol nev' kıymet ve bahâda izdiyâd bulmağ emr-i muşarrerdir. Mülûk-ı selefden mâ'il-i mürvârîd olanlarıñ mâlik oldukları le'âlî-i yetîme cevâhir-nâmelerde ba'zı tevârîhde daği mezkûredir. Ez-cümle mülûk-ı Emeviyyeden Hişâm ibni 'Abdümelikiñ yetmiş biñ altuna şatın alduğı dürr-i yetîm ki mudahrec ve 'uyûnî ve necmî ve ħôşâb ve sefid ve pür-şarâvet ve deligi teng ve cemî'-i 'uyûb ve noşşândan müberrâ bir lü'lü'-i bî-hemtâ olup vezni üç ve ba'zı rivâyetde altı mişkâl olduğı şöhret-şî'ârdır. Anlarıñ inķırâzlarından soñra ħulefâ-i 'Abbâsiyye yedlerine intikâl idüp emîrül-mü'minîn Muřtedir Billah devletinde cevherî-i vařt olan İbnü'l-Ceşşâş yüz yirmi biñ altun kıymet taqđır idüp eger ferîde olmayup çifti bulına idi her birine beşer yüz biñ altun bahâ taqđır iderdim dimiş. ħulefâ-i 'Abbâsiyye ol cevher-i yektâ ile mübâhâ ve müfâheret eyleyüp 'iydlerde ve sâ'ir evķât-ı ihtişâmde anı tâc-ı pür-ibtihâclarında mevsûme olduğı ħuşûşda bir 'acib ü ğarîb ħikâye daği nařl itmişlerdir ki ol ferîde-i girân-bahâ mağâşât-ı meşhûreden Kîş ve Bahreyn qurbında Şeylâf ile müte'ârifeye olan medîne-i kadîme sâkinelerinden bir faķîre yetîme řâlî'inde istiħrâc olunmağla aña mensûbe olup dürr-i yetîme dinilmiş ola. Ol mevhibe-i Rabbâniyye zuhûrını kibâr rivâyet itmişlerdir, ħikâyetine vâķıf olmak murâd idenler Tansûk-nâme-i Naşîre ve Nizâmiyye-i Ebü'l-berekâta mürâca'at eylesünler. Ve incünün muĥâfazası bâbında daği ihtimâm yazmışlar ki eşyâ'-i muzırra sebebi ile fâsîd olduğı şûretde kıymetinde noşşân bulduğından mâ'adâ eşibbâ şâbit olan menâfi' i daği muzmaĥil olur; evvelâ âteş ħarâretinden tebâh olup rengi daği şararır ve insânîñ bedeni ħarâretinden ve ħammâm ħarâretinden daği büzülür ve ter ve kir ve buĥârdan daği mutazarrır olur ve ħoş koşulu ve misk ve kâfûr gibi ħarru'r-râyiĥa olan eşyâ daği zarar virür ve yağ toķunmuş ve nem-nâk yirlere koşmak âb u tâbını giderir, şîşeye koşuyup ağızını muĥkem sedd itdikden soñra havâsı mu' tedil yirlerde muĥâfaza olunmağ lâzımdır. Ve sirke ve nuşadır gibi ħırrîf ve ħiddetli şeyler incüyi yirler ve çürüdürler ve ħaşîn şeyler ile bir yere koşsa nâzik-mizâc olmağla ħasta olup şarâveti zâ'il olur. Ve delik delüp iplige dizmek daği incüyi tebâh ider dimişler; anuñçün ekşer-i eşibbâ müferriĥât u ekĥâlde delikli incü isti' mâl olunmağ revâ değildir; zîrâ içine havâ duĥûlinden nâşî şarîbü'z-zevâl ve serî' ü'l-ĥasâr olmak ihtimâli vardır; 'ale'l-ħuşûş elmas ile delindiğı şûretde semmiyyet-i elmas aña sirâyet itmekle eşer eyleyüp ħâşşasına noşşân gelmek muşarrerdir. Ve daği ħavâşş-ı eşyâ şûret-i nev'iyyesi ile olduğı şûretde ba'îd degildir ki delinmek ile ol şûret ħalel-pezir olmağın ħâşşasına daği za'f řarî ola didiler. Zamân-ı kadîmde delinmiş incüyi muşlak ma'yûb 'add iderler imiş; anuñçün müte'ahĥirîn delinmiş olduğı şûretde bârî delügi küçük olmak lâzımdır didiler. Ba'zı cevâhîrnâmelerde silk-i taĥrîre keşide kılindiğı üzere *yeşûfu 'aleyhim vildânun muĥalledüne izâ ra'aeytehüm ħasbühüm lü'lü'en menşûren* nazm-ı kerîminde vildân behiş-i berîn evşâfi daği incünün meşķûb olmayanı maķbûl olduğına şâhid-i 'âdildir; zîrâ řaķb-ı intizâm içün dürr-i menşûr olan meşķûb olmaz dimişler. Ve ba'zılar 'Allâme-i Zemahşerîye mensûb olan bu iki

beyt-i faşih lü'lü'-i meşkûb ma'yûb olduğına delâlet ider dimişler; beyt: *Ve ğilmânu türkin izâ mâ meşev-Kıbâbun mine'd-dürri tahte'l-kabâ, Hümû dürretün ğayru meşkûbetin-Ve min kıymeti'd-dürri en-yüşkabâ* buyurmuşlar. Ve daği cevheriyân 'avârız-ı hâriciyye sebebi ile hâlel-pezîr olan incünün işlahı huşûşında günâgün tedbîrler tahrîr eylemişler, vazîfe-i etîbbâdan olmamağla terk olunup bi-hasebi't-tıbb ol cevher-i şerîfden huşûl-pezîr olan menâfi'-i 'adîde taqrîrine şurû' olundu. Ma'lûm ola ki cevheriyân katlarında incünün beyâz ve müşerref ve âb-dâr ve pür-tarâvet ve şeh-vâr ve kebîrû'l-mikdâr olup ğayr-i meşkûb olanı maqbûl olduğu gibi etîbbâ katlarında daği ol evşâf ile mevşûf olanı mu'teberdir ki müdâvâta sezâvâr ola. Pes kavî-i muhtâr üzere incünün tabî' atı mu'tedildir; ba'zılar bârid ü yâbisdır ve ba'zılar bârid ü râtıbdır, mâddesi kaţarât-ı bârân-ı nîsân olduğu bârid-râtıb olduğına delîldir dimişler; Aristo daği buña zâhib olduğu mervîdir; bi-eyyi tab'i kân edviye-i müferriha-i kalbiyyedendir. Şeyh Re'îs Edviye-i Qalbiyye risâlesinde incünün ervâhı tenvîr ü taşîf' de kuvve-i 'acîbesi vardır dimişler. Anuñçün me'âcîn ve hubûbât-ı müferrihada derkârdır. Takvîyet-i kalb ve ref'-i endûh u ğam ve def'-i vesvâs u hafakân-ı pür-elem için münferiden daği virilür. Mikdâr-ı isti'mâlî ekşeriyâ iki dâne kadar yarım dirheme degindir, bir dirhem içilse daği enfa' olur; zîrâ incü kalbde olan ğalîz kanı taşîfiye itmekle emrâz-ı sevdâviyyenin envâ'ına nâfi'dir ve daği ervâh u kuvâyı in'âş ider ve bâha kuvvet virür. Huzzâk-ı etîbbâ-i meġâribeden Ebü'l-'Alâ ibni'z-Zehr Edviye-i Müfredede kitâbında incüyi mücerred ağıza alup tutmak ervâh u kuvâyı in'âş idüp kalbe ve cümle bedene kuvvet virür ve eger saħk idüp şıġır yağı ile içürseler şürben ve les'en vâki' olan sümûmât mazarratlarını def' ider dimiş ve nef's-i deme daği nâfi'dir ya'nî kan tüküren âdeme içürseler şîfâ virür, ve dâ'-i sanţariyyayı ya'nî ishâl-i kebedfiyi giderir ve cemî' kan tutan devâlara idhâl olunur ve dişlere tîlâ olursa cilâ hâşıl ider. Hacı Paşa merhûm hatunlar meşhûk incüyi ferzece ile götürseler rahmlerinde olan veremleri taħlîl ider dimişler; ammâ Tezkire-i Şeyh Dâvûdda hatunlar götürseler hamli men' ider mücerred dinildiği ferzece huşûşında isti'mâl olunmamağ iktizâ ider. Eger saħk idüp göze çekseler nûr-ı başara kuvvet virür ve karhadan nâşî aġ düşen göz 'illetini izâle ider ve 'ale'd-devâm iktihâl itmek gözün şıħhatini hıfz ider ve nûrını arturur; zîrâ hâmil-i rûh-ı bâsıra olan a'zâya daği kuvvet virmekle göz mu'âlecesinde hâşşa-i 'acîbesi vardır dimişler. Aristodan menkûldur ki bir kimesne incünün ħalline vâkıf olup mâ'-i şâfi gibi taħlîlini taħşîl eylese ol hâşıl eylediği ruţûbet-i beden-i insânda olan beyâz baraş def'inde 'ilâc-ı ber'ü's-sâ'adır dimiş. Ammâ ekşer mücerred saħk olunup tîlâ olursa bi-iznillahi ta'âlâ baraşın beyâz ve siyâhını izâle ider didiler. Ve Aristonun bir kimse incü ħalline vâkıf olsa ta'bîrinden münfehim olan ħall-i mürvârîd emr-i 'asîr olmak iş'âr itmegin taħlîl tarîķini vech-i teshîl üzere ta'bîr ü tefhîm eyleyüp bu güne ħall-i 'uġde-i işkâl itmişlerdir ki incüden isti'mâlî murâd olunan mikdârı aħz olunup aġaç ħavunı ekşisiniñ şuyı ile üzerini örtecek mikdârı âmîħte idüp aġzını muħkem bağlarlar ve bir küçük sirke küpçüğine âvîħte iderler ki içinde sirke ola ve buħârı ol zarfa şu'ûd eyleye; ba'dehu tâze at fişķısı içine defn iderler, on dört yâħûd yirmi bir güne degin münħall olup şu gibi olur didiler. Hâkîm Tifaşî ben tecrîbe eyledim aġaç ħavunı ekşisi incüyi ħall ider velâkin maħlûlü ğalîz olur rûh-ı zâc mişilli tünd ve tîz şularda ħall itmek daği evlâdır. İntişâr-ı a'sâb 'aynı cihetle ħâdiş olan baş aġrısını ol maħlûl olan incü şuyı bir def' a buruna çekmek ile izâle ider dimiş. Naşîr-i Tûsî Tansûknâmede emrâz-ı mezkûrede zikr

olundığı üzere menâfi' ini tahrîr eyleyüp ve daği şudâ' -ı mufriṭda ve şakîkâda gül şuyı ile ezüp buruna çekseler şifâ virür ve çiçek çıkararı âdemleriñ yüzlerinde olan âşârı giderir; eski kıamış ile incüyi berâber aḥz u saḥḥ eyleyüp ' avrat südi ile tılâ ideler üç nevbetden sonra ıssıcaḥ ş u ile yuyalar ol âşâr-ı kerîheyi bi'l-küllıyye izâle ider ve göz marazlarından intişâr ve dem' a zuhûrları ibtidâsında incüyi meshûk göze çekmege müdâvemet itseler ş u inmesini men' ider ve ağrıyan dişler diplerine sürseler ağrısını sâkin ider dimişler. Şeyḥ Dâvûd daği incü tefrîḥde altuna mu' âdildir belki andan daği enfa' dır; tevaḥḥuş ve vesvâs ve cünûn ve ḥafaḳânı ref' ider, emrâz-ı kalbiñ cümlesine nâfi' dir ve ciğer za' fina ve böğrek za' fina ve ḥurḳatu'l-bevle ve berḳana ve behre ya' nî ağız ḳoḳusına ve zayyık-i nefese ve cüzâma nâfi' dir ve behaḳ ve barası tılâ ile izâle ider ve yaraları üzerine ekmek ile oñuldur ve ḳanını keser; göz marazlarından remede ve silâḳa ve za' f-ı başara ve aḳ düşmesine ve sebele iktiḥâl ile nef' virür didiler. Ba' zılar ḳatında incü taḥşîlinde ' usret bulunduğı şûretde bir buḳuḳ vezni şûf aña bedel olmak üzeredir.

Sonuç

Şifâ'î Şaban Efendi tarafından kaleme alınmış bir panzehir risalesi olan *Şifâ'iyeye*, tıp bilimi yanında jeoloji, farmakoloji, biyoloji, kimya vs. birçok bilim dalını ilgilendiren bilgi ve belgeyi içeren orijinal bir eserdir. Bu eserde panzehir bahsi bir saray hekiminin gözüyle geniş bir çerçevede ele alınıp açıklanmıştır. Bu eserde ayrıca, edebiyatta hakkında çeşitli rivayetler anlatılan sağef ve inci hakkında da tıbbî gözle, ilk elden ve ayrıntılı biçimde bilgiler verilmiştir. Eserin bu bölümü inci hakkında belki de en sağih ve tam bilgilerin elde edilebileceğı bölüm olup, hem edebî, hem de tıbbî ve farmakolojik yönden kaynak niteliğindedir. Eserdeki bilgiler, en temel ve ilk elden kaynaklardan araştırılarak hazırlanmış olup, inci hakkındaki bölüm ise müstakil bir bölüm ve risale olarak da ele alınabilecek niteliktedir. Bu bölümde bir hayvânî taş cevher olan incinin etimolojik tahlili, çeşitleri ve tavsifi, inci taşıyan sağef adlı hayvanın özellikleri, nisan damlalarından incinin oluşma biçimi, inci çıkarılma vakit ve biçimleri, inci çıkarmada kullanılan aletler, incinin kıymet ve pahasını etkileyen hususlar, incinin saklanıp korunma usulleri, tıbbî faydaları anlatılmıştır. Bilhassa tıbbî faydalarının anlatıldığı kısım tam bir medikal başvuru kaynağı olup burada birçok hastalık için reçeteler de verilmiştir. İncinin kalbi açıcı bir deva olduğu, ruhları açıp yükselten şaşırtıcı bir güce sahip bulunduğu, macunlarda ve rahatlatıcı haplarda kullanıldığı, kalbi güçlendirmek, gam, keder, kuruntu, acı ve kederleri gidermek için tek olarak da verildiğı, kalpteki ağır kanı temizleyip sevdâvî hastalıklar için faydalı olduğu, ruh ve hisleri canlandırdığı, dozunun genellikle iki adet ve yarım dirheme kadar olduğu, fakat bir dirheminin de fayda verdiği, tek olarak ağıza alıp tutulmasının ruh ve hisleri canlandırıp kalbe ve bütün bedene kuvvet verdiği, şehveti artırdığı, dövülüp sığır yağı ile içildiğinde içme ve sokma ile olan zehirlerin zararlarını ve şişkinlik veren ağır ishali giderdiği, kan tüküren adama içirildiğinde şifa verdiği, bütün kan tutan ilaçlara konulduğu, dişlere sürüldüğünde parlaklık kazandırdığı, kadınların dövülmüş inciye fitil ile kullandıklarında rahimlerinde olan şişleri çözdüğü, hamileliği önlediğı, dövülüp göze çekildiğinde göz hastalıklarını giderdiği, deri hastalıklarına karşı çok etkili olduğu, sinirlerin gerilmesini ve baş ağrısını giderdiği, çiçek çıkarıcıların yüzlerindeki izleri giderdiği, ferahlandırmada altına denk olduğu, ciğer ve böbrek zayıflığına ve idrar yangısına, ağız kokusuna, nefes darlığına, cüzama faydalı olduğu, adı sayılmayan birçok dert ve kedere karşı etkili olduğu belirtilmiştir. Böylece bu eser, gerek rasyonel tıp, gerekse alternatif tıp açısından istifade edilecek çok önemli bir kaynak olarak karşımızda durmaktadır. Bir saray hekimi tarafından kaleme alınmış olan eserin bu kısmında eski tıp terminolojisi ve literatürü açısından da mühim bilgiler verilmiştir

KAYNAKÇA

- BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, İzmir 2003.
- GÖKÇE, Nilüfer, *Osmanlılar Döneminde Hekimlik ve Hekimbaşılık Müessesesi*, Trakya Üni., Sağlık Bil. Ens., Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1990.
- İPEKTEN, Haluk vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, KTB Yay. Ankara 1988.
- MEHMED TAHİR, Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3 c., İstanbul 1324.
- Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü, E.İhsanoğlu, E.Kadri Unat, S.Vural, TTK Yayını, Ankara 2004.
- Redhouse, JAMES W., *Turkish and English Lexion*, İstanbul 2006.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları*, Tıp Tarihi Araştırmaları, S. 5, s.16-17, İstanbul 1993.
- ŞEYHİ Mehmed Efendi, *Vekayi'ül Fudala*, (Abdülkadir Özcan, Şakâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri, İstanbul 1989.
- Şifâ'î Şa'bân Efendi, Şifâ'iyye, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 43 Ze 412/3, yk.113-147.
- Mîrzâ-zâde Mehmed Emîn Sâlim bin Mirzâ Mustafâ, *Tezkire-i Sâlim*, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, nr. 979.
- TOKAÇ, Mahmut, *İlk Dönem (XIV-XV. yy) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, İÜ, Sağlık Bil.Ens. Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- ÜNVER, A.Süheyl, *Yağmur Taşları*, İÜ Tarih Dergisi, S. 7, İstanbul, 1953.
- ÜNVER, A.Süheyl, *Hekim Şaban Şifai ve laudanum terkibi*, Tıp Fakültesi Mecmuası, 1938.
- ÜNVER, Süheyl, *Tıp Tarihi -Tarihten Önceki Zamandan İslam Tababetine ve İslam Tababetinden XX. Asra Kadar-*, İÜ yay., İstanbul 1943.
- YILDIZ, Ramazan, *Şifalı Bitkiler ve Hastalıklar*, İstanbul 1983.
- <http://www.tipterimlerisozlugu.com/antidote.html>
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Panzehir>.